

ЛІТЕРАТУРА

1. Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоэнік — Мн : Беларусь, 2006. — 559 с.
2. Українська міфологія. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
3. Домбровський І. Дніпрові камені / І. Домбровський // Українські гуманісти епохи Відродження. — К. : Основи, 1995. — С. 200—224.
4. Гоголь Н. О малороссийских песнях // Гоголь Н. В. Юношеские опыты. — М. : Астрель-Аст, 2006. — С. 208--218.

В статье рассматриваются архетипно-мифологический, народнопоэтический и новолатинский способы художественного отображения образа Днепра и Дуная как проблема отечественного постмодернистского гуманитарного мышления.

Ключевые слова: мифопоэтический образ, архетип, Днепр, Дунай.

The article represents archetypical-mythological, national-poetic and New Latin forms of artistic reflection of the Dnieper and the Danube rivers as a problem of national postmodern humanitarian thinking.

Key words: mythopoetical image, an archetype, the Dnieper, the Danube.

УДК 572.9:001.141

ЕТНІЧНА КУЛЬТУРА СЛОВ'ЯН ЯК ПІДГРУНТЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СУЧASНИХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Семчук Надія, Карпова Ірина, м. Київ

У статті розглядаються діякти фактори слов'янської етнокультури, що мають значний вплив на формування сучасних освітньо-виховних технологій.

Ключові слова: етнокультура, ініціація, навчання, насильство, освітньо-виховні технології

Будь-який народ, що справді має давні історичні корені, у сучасному своєму житті так чи інакше відтворює ті сутисні риси й особливості, які сформувалися ще на перших кроках його історичного шляху. Нопри всю різноманітність культурно-історичних об'єднань людей, ці риси і явища є спільними для них і мають прояв у громадському, економічному, культурному житті. У контексті зазначеного педагогічні системи не є винятком — в основі їх структури і змісту лежать істотно однотипні ознаки, що відзеркалюють їх походження, природу явищ і процесів, які формують ці педагогічні системи.

Достатньо вивченою є виховна спрямованість соціалізації у контексті етнокультурних процесів, що сягають до історичних часів первісного устрою і становлять ядро традиційної народної педагогіки [3, 7, 9, 11]. Але в надрах епохи протописьма в усіх народів з'являється, разом зі спеціальною технічною освітою (у рамках учнівства), і прототип формальної

загальноосвітньої школи для усіх членів суспільства, мета, зміст, організаційні форми і методи якої мали довгу історію і значною мірою зберегли свою сутність до наших часів.

Найважливішим елементом виховання, починаючи з первісного суспільства, були ініціації (від лат. — здійснення таїства, посвята) — орієтовані на вік обряди посвящення людини у новий соціальний статус. Завершальному ритуальному обряду передувала більш-менш тривала підготовка до переходу індивідуума на новий рівень розвитку в межах певної соціальної групи — від невігластва до знання, від безвідповідальності до обов'язку, від безтурботного дитинства до дисциплінованої зрілості.

У ХХ ст. етнічна культура стає центром уваги цілої низки антропологічних дисциплін. Дослідники отримують можливість опиувати вагомим емпіричним матеріалом, з'являється можливість узагальнення. На початку століття Арнольд ван Генне, французький етнограф і фольклорист, зазначив, що об-

ряди усіх без винятку етносів складаються з трьох чітких послідовних етапів: *сегрегації* — виокремлення індивіда від старого оточення, його розрив з минулим, *транзіс* — стан переходу і *інкорпорації* — поступове включення індивіда у свою соціальну групу, але вже у новій якості [5]. Індивід (чи група), що ініціюється, на першому етапі відлучається від старого свого статусу, потім адаптується до нового упродовж деякого часу, нарешті, знову включається в суспільство вже у новому соціальному статусі. Після проходження усіх етапів цього обряду ініційований стає ідентичним дорослим членам клану. Так, обряд відокремлення від «безстатевого» світу і входження у світ, де існує розподіл за ознакою статі, дуже схожий у різних народів. У слов'ян, наприклад, чітко спостерігається усі З етапи. У рамках традиційної вікової градації українців, а також західних слов'ян, *виокремлення* хлопчиків в особливу підліткову групу починалося з 6–8 років. З часом дорослі хлопчики складали тісно згуртовану групу, в якій перебували до 14–16-річного віку. Далі, пройшовши обряди посвяти (перехід), вони ставали членами об'єднання дорослих хлопців. Доволі чітко оформленими такі групи підлітків були на українському Поліссі, де дослідниками відзначено їхню схожість з підлітковими групами архаїчних суспільств [2, 3]. Значну роль в об'єднанні підліткової групи відігравали кенгування з боку дівчат і дорослих хлопців, які, у свою чергу, не обмежувалися, зазвичай, тільки словами, але й переходили «до сирави»: закидали капелюхи підлітка на дах, знімали з нього штані, підвішували вниз головою тощо. Прагнення протистояти цим діям і стати згодом членами дорослої молодіжної компанії (*включення*) об'єднувало підлітків в єдину групу.

Вивчення східнослов'янських магічних казок дало можливість дослідникам припустити, що місцем ініціації для давніх слов'ян був ліс [10]. Проведення ініціації в лісі підтверджується даними близьких слов'янам традицій — іndoарійської, німецької і под. Відповідно до вірувань слов'ян ліс традиційно асоціювався з потойбічним світом і, як «чужа територія», протиставляється «своєму», «обжитому» ареалу. Божествам потойбічного світу східні слов'яни відводили значну роль. Таким божеством є, наприклад, Яга, яку вони ототожнювали з богинею Мокошою. Саме її функцією були визначення долі людини і володорювання над світом мертвих. Принаймні у багатьох так званих «ініціаційних» казках Яга (інколи відьма) є одним з головних персонажів, що проводять ініціацію.

У лісовому таборі ті, хто ініціюються, переживали ритуальну смерть. Це головна риса другої фази ініціації — перехід. Важливо, що мала місце не лише ритуальна смерть, але і похлинація, «проковтування» ініціантів міфічним чудовиськом. Символічне пожирання їх і наступне «повернення» є частиною обрядів посвяти хлоніїв у багатьох народів первісного суспільства. Теж було характерним і для європейських народів архаїчної доби [2]. Саме перебування в череві чудовиська надавало тим, хто проходили ініціацію, магічні знання і владу над навколошнім світом, оволодіння якими є одним з головних призначень ініціації. Більшість слов'янських казок свідчать про те, що чудовиськом, яке «пожирало» хлопців у давнину, був Змій або жахливий вовк (Залізний Вовк) тощо. Інші казки розповідають, що герой, якого проковтив і повернув Змій, отримує необхідні знання і матеріальні блага. Можна припустити, що насправді ініціанта кидали в пащу Змія-Велеса — покровителя ініціації і володаря таємних знань, як це засвідчено у народів первісного суспільства в історичну добу.

Одним з найважливіших моментів давньослов'янської юнацької ініціації було ритуальне переродження ініціанта у вовка. Водночас у деяких слов'янських племенах, очевидно, паралельно існувало і ритуальне переродження у ведмедя, хоча воно і було менш поширене. Ритуал «перетворення» людей на звіра передбачав одягання звіриної шкурі, особливі екстатичні танці, а також вживання галюциногену, що створював ефект такого переродження. Використання галюциногенів під час юнацьких ініціацій, ймовірно, підтверджується застосуванням алкоголю в ініціаціях історичної доби. Зокрема, алкоголь застосовували запорізькі козаки під час своїх посвят, а також поляки, які напували ініціанта до втрати свідомості. Пройшовши обряди перетворення на вовків, псів або ведмедів, хлопці ставали членами «звірініх» союзів, що давало їм право вести війни з ворогами свого племені, а також полювати. Водив молодих воїнів-«звірів» у бій вождь-«чарівник». Такі здібності в одному зі староруських літописів і у «Слові о полку Ігоревім» має князь Всеслав Полоцький.

Соціалізація, інкультурація та освіта вводять людину в культуру її спільноти. Усі разом вони прагнуть сформувати поведінку нового члена суспільства, щоб уможливити перебування його у товаристві дорослих людей, привернути до ролі (часто вже визначеній) у суспільстві, станову і функцій. Мета — та ж, що і зараз: вести дітей по шляху повноцінного членства у племені.

Йдеться про *тренування у приналежності до групи*, що відбуваються під час ритуалів вікового переходу від дитинства до дорослості: іде до ініціації діти залучаються до реальних процесів дорослого життя. М. Мід пов'язує ці «тренування» з емпатією, ідентифікацією та наслідуванням [8]. Навчання відбувається через практику і спостереження. Навчають дітей знайомі їм люди з їх власного племені. Підлітки віддаляли від сімей і тривалий час систематично готували до випробувань, підпорядковуючи новим для них людям, аби глибше укорінити відданість племені як найбільш повній спільноті. Навчання містило повний набір культурних цінностей: вірування племені, міфи, філософія, історія, ритуали, право тощо. Без оволодіння знаннями повноправне племінне членство було неможливим. Таким чином, підготовка до ініціації була своєрідною школою, в якій ідеї складали найшінніший зміст освіти. Пізніше впровадженням цих цінностей стала опікуватися церква.

Як бачимо, призначення школи вбачалося у сувро стандартизований і регламентований правилами соціальній діяльності, спрямованої на прискорене й ефективне входження молодого покоління у суспільне життя. Таким це призначення залишилося і до наших днів. До речі, іспити збереглися саме як випробування під час переходу в новий стан. І сьогодні ритуали та обряди оберігають людину і суспільство від дезінтеграції, особливо коли в них відбуваються глибокі внутрішні та глобальні зміни.

Отже, витоки сьогоднішньої масової школи ми виявляємо в ритуалах, церемоніях, обрядах первісної ініціації дітей і молоді у вікові групи повноцінних членів общини. У первісно-родових культурах ще в доісторичні часи, як свідчать археологія та етнографія, виникла освіта, яку не можна не визнавати за справжню піклальну освіту.

В той же час, якщо прогресивні шари сучасних етносів імпліцитно зберегли духовну складову прадавніх ініціацій (у знятій формі), культурно відсталі й дотепер практикують фізичну складову ініціацій — насильство та жорстокість, як-то кримінальна традиція, армійська «лідівщина», деякі наурами молодіжної субкультури (скінхеди, футбольні фанати тощо). Насильство є їхнім культурним, демаркаційним кодом. Насильство є аналогом ритуалу «переводу» (підвищення статусу), «засобом» пояснення, півчання, пізнання і покарання. Пізнавально-пояснювальне значення насильства відбилося в лексиці: знання можна «уговімачити», «вбити в голову» і, відповідно, відчути на власній шкуні («на власному досвіді»). Допільно згадати

про тілесні покарання дітей різками, ложками (у разі порушення застільного етикету), що вважалися оптимальним заходом повчання. Якщо посвята є долученням до норми, то покарання — поверненням до неї. Побиття асоціювалося з «просвітленням» («зірки» з очей, «ліхтарі» під очима тощо), а, значить — з розширенням соціального оточення [1].

Нанесення татуювання також пов'язано з моментом посвяти й усвідомленням своєї ідентичності. Акцентування на відчутті болю у процесі татуювання притаманне для сильнот, що культивують (використовують) насильство. Значення татуювання як символу ідентифікації зі своєю спільнотою відбувається у семантиці зображень, що наносяться. Найчастіше це груповий символ. Татуюванням спільнота позначає тіла своїх членів і, зокрема, ті їх частини, на використання яких (і контроль функцій) вона в першу чергу заявляє свої права. Розпис тіла (татуювання, пірсинг, скарифікація, розфарбування) є варіантом соціокультурного формування тіла.

Символічні форми гри, магії або вербалної агресії — явища переходу насильства з експлічної в уявну, символічну форму. Так, картияство як струнка система правил, є умовою заміною фізичного насильства, засобом розподілу ресурсів. Якщо такі культурні коди не спрацьовують, то відбувається повернення до первинного і випробуваного способу тілесної комунікації — фізичного насильства. Ініціація як така стала атавізмом, проте саме вона є типовою для примітивних співтовариств, зокрема кримінальних.

Ісевдоініціація властива сучасним підліткам. Архетипові теми і ситуації, як-то втеча з дому, самостійність, ризик, незалежність, практичення випробувати себе, утвердити у новій якості, у групі собі подібних, руйнація батьківських стереотипів, щукання і наслідування героя, подвиги, звернення до тем смерті й хаосу спонтанно проявляються у підлітковому віці в тій чи іншій формі та є втіленням сурогатів ініціацій. Це все те, що супроводжує процес осо-бистісної зміни, проте наша культура, не маючи осмислених ритуалів ініціації, не може вжити необхідних заходів — суто виховних заходів — для підтримки індивіда, для успішного завершення процесу «переходу».

Важливо зазначити, що саме під час цих заходів (ритуальних церемоній) випробовувалася (іноді досить жорстоко і хворобливо) воля молодої людини, сміливість, стійкість, витривалість, перевірялася якість засвоєного досвіду. Ритуальні церемонії супроводжувалися піснями, танцями, проходили у свіtlі вогнищ, у при-

сущності усіх членів племені. Усе це надавало особливої урочистості подій, покликаній максимально ефективно впливати на психіку і поведінку тих, хто проходив посвяту, зміцнити в їхній свідомості уявлення про якісну зміну їх громадського статусу, підкреслити особливе значення переходу з однієї вікової групи общини в іншу, надихнути на оволодіння новою соціальною роллю.

Через поступове продовження віку дитинства онтогенетичний період перетворення дитини на дорослу людину у наступні історичні епохи включав все більшу кількість циклів ініціації. Вони змінювалися за своїми формами відповідно до розширення їх соціально-психологічної сущності й класової орієнтації (посвята у лицарі в середньовіччі, конфірмація, перве причастя, присяга, весілля, коронація, соборування тощо), поширюючись практично на все життя людини.

За радянських часів обряди ініціації існували в інституціях «жовтня», «ліонерів», «комсомольців», військово-спортивних організацій, студентських будівельних загонів, з випробувальним терміном, ритуальною процедурою прийому в члени союзу або партії, посвята у студенти і тому подібне. Сьогодні більшість із них відійшли у небуття, піяких нових суспільно організованих форм посвяти дитини у відповідний кожному етапу її психофізіологічного доросління новий соціально-психологічний статус не з'явилося. Вивчення структурних складових у формуванні систем виховання і освіти дозволяє припустити, що природною альтернативою деструктивним формам задоволення еволюційно-біологічної потреби в ініціації може бути соціально позитивна спрямованість педагогічної акції, яка покликана допомогти здійснити дитині-підлітку переход у новий соціально-психологічний статус (статус здорового, повноцінного, дорослого члена суспільства). Важливим компонентом цього процесу є долан-

ня власних недоліків, деструктивних стереотипів і хворобливих симптомів в результаті здійснення подвигів («гучних» і «тихих», «сильних» і «особистих»), що є свідченням перемоги над власними проблемами, досягнення соціально-психологічної «зони найближчого розвитку» (Л. С. Виготський).

Як видно, вивчення процедур ініціаційного типу, що передбачають зміну особистісних якостей під час включення людини у нові для неї види діяльності, є актуальною проблемою сучасної педагогіки. Актуальність цієї проблеми підвищується формуванням у сучасному суспільстві нових видів діяльності, що вимагають від людини якісних змін. На думку сучасних психологів і психотерапевтів, всебічне вивчення процедур ініціації дозволить розробити освітньо-виховні технології, що забезпечать спрямовану зміну особистісних якостей індивіда [6.12]. У зв'язку з цим доцільно і вкрай важливо виділяється розробка педагогічних технологій ініціаційного типу, спрямованих на адаптацію особи до різних якісно нових для неї видів діяльності. Практики, побудовані за принципом традиційних ініціацій, необхідно трансформувати з рівня стихійного хаотичного способу виховання на рівень професійної педагогіки.

Урахування етнологічного фактора і традиційного сценарію під час розробки педагогічних технологій допоможе коригувати особистісні характеристики людини. Зважаючи на те, що входження індивіда в процедуру ініціаційного типу має бути виключно добровільним, свідомим і передбачати високий рівень особистої відповідальності за результати проходження процедури, нові виховні практики навряд чи зможуть використовуватися масово і стати поширеною та уніфікованою виховною методикою. Однак практикувати таку методику мають освічені, ініціативні, відповідальні, соціально і психологічно зрілі педагоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропология насилия / отв. ред В. В. Бочаров и В. А. Тишков. — СПб., 2001.
2. Балушок В. Г. Инициации древних славян (попытка реконструкции) / В. Г. Балушок // Этнографическое обозрение. — 1993. — № 4.
3. Балушок В. Г. Инициации древнерусских дружиинников / В. Г. Балушок // Этнографическое обозрение. — 1995. — № 1.
4. Волков Г. Н. Этнопедагогика : учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Г. Н. Волков. — М. : Издат. центр «Академия», 1999.
5. Гендер Арнольд ван. Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов / Арнольд ван Гендерл. — М. : Вост. лит. РАН, 2002. — 198 с.
6. Громов Д. В. Возрастная инициация как элемент воспитания: традиция и современность / Д. В. Громов // Ритуальное пространство культуры. Материалы международного форума. — СПб., 2001. — С. 145–146.

7. Корнетов Г. Б. Антропологический контекст интерпретации историко-педагогического подхода / Г. Б. Корнетов // Вестник университета российской академии образования. 2002. — № 3. — С. 67—79.
8. Мид М. Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире ; [пер. с англ. М. Ошурков и др.] / М. Мид. — М. : Россспэн, 2004. — 412 с.
9. Мосіяшенко В. А. Українська стнопедагогіка : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. — 176 с.
10. Протт В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Протт. — Л., 1986. — С. 82—87.
11. Хоффман Ф. Мудрость воспитания. Педагогия. Педагогика: очерки развития педагогической теории. Фрагменты издания 1979 г. [Электронный ресурс] / Франц Хоффман ; пер. с нем. и примечания Б. М. Бим-Бада. — Режим доступа: <http://www.bim-bad.ru/biblioteka>. — Загл. с экрана.
12. Шевченко Ю. С. Радостное взросление: личностный рост ребенка / Ю. С. Шевченко, В. П. Добриденъ. — СПб. : Речь, 2004. — 202 с.

В статье рассматриваются некоторые факторы славянской этнокультуры, которые имеют значительное влияние на формирование современных образовательно-воспитательных технологий.

Ключевые слова: этнокультура, инициация, обучение, насилие, образовательно-воспитательные технологии.

The article discusses some factors of the Slavic ethnic culture, which have a significant impact on the formation of modern educational and training technologies.

Key words: culture, transformation, initiation, education, violence, education and educational technology.

УДК 008(367)

PRAWIA — SYSTEMOWA KONCEPCJA KULTURY I SPŁUŚCIZNA SŁOWIAŃSKIEJ DUCHOWOŚCI

Ценін Мечислав, Словінський Ждіслав (Польща)

W referacie autorzy przedstawiają systemowy charakter własnej teorii mitu dziejotwórczego, a na jego tle fenomen duchowości oraz człowieka jako istoty, która jest zarazem źródłem i rezultatem funkcjonowania kultury jako wirtualnej całości zakorzenionej w mentalności agrarnej charakterystycznej dla kultury słowiańskiej. Autorzy starają się ukazać ściśle systemowe uwierunkowanie powstania człowieka jako istoty niegotowej i duchowości jako odpowiednika systemu kultury w jego psychice. Ponadto w trzeciej części referatu prezentują przydatność systemowego ujmowania kultury w identyfikacji źródeł błędów i patologii życia społecznego w ramach organizacji pozbawionej całościowego planu jej rozwoju oraz postulowany kształt takiego planu.

Konsepcja mitu dziejotwórczego prawii jako systemowa koncepcja kultury

Przyjmując, że treść koncepcji mitu dziejotwórczego prawii w kształcie podanym z wersji roboczej w serwisie internetowym [1] jest zasadniczo poprawna pragniemy w tym referacie pokazać jakie wyłaniają się efekty dalszej pracy nad nią w kierunku uzupełnienia jej do postaci tworzącej systemową koncepcję kultury. Kultura wytworzona przez człowieka i zarazem jego samego krejąca jest wyższym piętrem natury i wynika bezpośrednio z funkcjonowania praw fizyki opisujących świat. Rozwój świata jest naturalnym procesem, który na poziomie świata nicożywionego ogólnie określają prawa termodynamiki. Strumień energii przepływający przez świat wprowadza ruch materii, energii, a także informacji, w wyni-

ku którego, kosztem ogólnego powiększania się entropii, w większości środowiska pojawiają się obszary malejącej entropii czyli dochodzi do utworzenia stanów większego uporządkowania niż w środowisku wyjściowym. Proces ten powoduje powstawanie w świecie coraz to bardziej skomplikowanych struktur materii i niesionej przez nią informacji stając się podstawą ewolucji zarówno obiektów kosmicznych jak i powstałego też w tym procesie życia w skali mikrokosmicznej, lokalnej.

Jak wiemy, głównym źródłem powstania kultury jest wytworzenie się u ludzi abstrakcyjnego języka zastosowanego do modelu świata powstającego już we wcześniejszym etapie jej rozwoju. Aparat pojęciowy języka ontologicznie kreuje na podłożu świata doznawanego nowy, wirtualny świat i tworzy model świ-